

Barbara Kaczyńska

Prace konserwatorskie - miasto st. Warszawa

Ochrona Zabytków 17/2 (65), 80-96

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

6. Przyspieszenie powołania Rady Ochrony Dóbr Kultury w Krakowie przez wystąpienie Ministerstwa Kultury i Sztuki do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w tej sprawie.
7. Zorganizowanie (możliwie jeszcze w br.) konferencji na temat potrzeb konserwatorskich w zakresie budownictwa ludowego i ustalenie programu prac oraz sieci skansenów na terenie całej Polski.
8. Opracowanie, na podstawie informacji o lokalnych obchodach XX-lecia Polski Ludowej w dziedzinie ochrony zabytków, centralnego planu uroczystości.
9. Wystąpienie do redakcji „Trybuny Ludu” w sprawie niewłaściwego przedstawienia zagadnień ochrony i konserwacji zabytków w artykule Leszka Golińskiego „Bezpańskie skarby kultury” (nr 21 z dn. 21.I.1964 r.).

Druga grupa wniosków, dotycząca usprawnienia robót przy obiektach zabytkowych — do rozpatrzenia i realizacji przez Pracownię Konserwacji Zabytków.

1. Konieczność przyjmowania przez PP PKZ generalnego wykonawstwa robót w obiektach zabytkowych.
2. Koordynacja między poszczególnymi pracownikami Przedsiębiorstwa, a zwłaszcza między pracownią projektową a wykonawstwem.
3. Przygotowanie specjalnego cennika na prace drobne i ściśle konserwatorskie przy zabytkowej architekturze, w celu wyeliminowania odrzucania przez PKZ zleceń na roboty nierentowne.
4. Wprowadzenie systematycznego szkolenia w zakresie zagadnień konserwatorskich wśród kadry wykonawczej PKZ.
5. Usprawnienie zaopatrzenia w materiały budowlane do prac konserwatorskich na poszczególnych budowach.
6. Zorganizowanie pracowni konserwacji zabytków ruchomych przy Oddziale Wrocławskim PP PKZ.
7. Utworzenie w ramach Oddz. Gdańskiego PKZ grupy eksperymentalnej w Toruniu, która stosowałaby w praktyce chemiczne metody przy konserwacji zabytków architektury.
8. Wyłonienie z Oddziału Krakowskiego PKZ grupy wykonawczej do prac wyłącznie na terenie m. Krakowa.
9. Przestrzeżenie sporządzania rzeczowo-finasowych harmonogramów prac przy poszczególnych obiektach i dostarczanie ich Woj. Konserwatorom Zabytków i Zarządowi Muzeów i Ochrony Zabytków.
10. Staranniejsze przygotowywanie się do narad koordynacyjnych, by ich ustalenia były w pełni realne.
11. Uwzględnianie wniosków WKZ na przyznawanie robotnikom nagród za odkrycia i szczególnie dobre wykonywanie prac konserwatorskich.

Na podstawie protokołu sporządzonego przez K. Andruszkiewicz, T. Jurasza, E. Łuszczczyńską, M. Paździora i A. Piesio, oraz zapisu na taśmie magnetofonowej, opracował

Wojciech Jankowski

PRACE KONSERWATORSKIE — MIASTO ST. WARSZAWA

Niniejsze sprawozdanie ograniczono zasadniczo do wyliczenia przeprowadzonych prac z podaniem ich chronologii. Pominięto drobne przeróbki wnętrza, adaptacje strychów itp. prace, nie mające znaczenia dla formy obiektu zabytkowego.

Na zabytkowych terenach miasta daleko idące zmiany wprowadziła realizacja budowy osiedla mieszkaniowego na obszarze między ul. Senatorską, pl. Dzierżyńskiego, ul. Nowotki, Długą i pl. Teatralnym. Prace, prowadzone od 1958 r. pomimo zastrzeżeń Konserwatora, cechuje zupełny brak nawiązania do istniejącej zabudowy, układu ulic i placów. W efekcie powstały nieodwracalne zmiany w ukształtowaniu pl. Teatralnego, ul. Bielańskiej, Senatorskiej (na odcinku Bielańska — pl. Dzierżyńskiego) i terenu między ul. Nowotki, Długą, Świerczewskiego — przekreślające kompozycję tego obszaru, stanowiącą przykład osiągnięć urbanistyki polskiej pocz. XIX

Urbanistyka

wieku. Należy przy tym stanowczo podkreślić, że Konserwator nie był przeciwny wprowadzeniu nowoczesnej architektury na ten teren, ani lokalizacji osiedla mieszkaniowego. Chodziło o znalezienie właściwego wyrazu architektonicznego w przemyślanym wyważeniu kontrastów brył budynków nowo projektowanych i zabytkowych oraz w miarę możliwości o utrzymanie istniejącego przebiegu ulic i obrysu placów. Realizacja nowej zabudowy pociągnęła za sobą skreślenie z rejestru zabytków kilku obiektów (wymienione w zestawieniu na końcu sprawozdania) i rozbiórkę kamienicy „na Gołubskim” (projektu Corazziego z 1828 r.), dokonaną wbrew stanowisku konserwatora w 1960 r. przez Prezydium Rady Narodowej.

Stare i Nowe Miasto

Prace przy odbudowie Starego i Nowego Miasta weszły w etap końcowy. Roboty prowadzono na ul. Brzozowej (zakończone w 1962 r. z wyjątkiem nr 22, 35 i 37), ul. Piekarskiej 3—11 (1961 r.), Kanoniach (1960 r.), Rycerskiej (1961 r.), pl. Zamkowym 9—17 (1960 r.) i Kamiennych Schodkach (1961—62). Wykonano elewacje na Wąskim Dunaju (1959 r.), ul. Starej (1957 r.), Krzywym Kole 6—14A (1957 r.), i na stronie Dekerta Rynku Starego Miasta — od dziedzińca (1960 r.).

Opracowując projekt zabudowy wymienionych ulic przyjęto zasadę nawiązania elewacji budynków do przekazów ikonograficznych względnie do charakteru budynków staromiejskich. Wnętrza potraktowano zupełnie swobodnie, łącząc je niejednokrotnie w większe zespoły, niezależnie od układu elewacji (jedna klatka schodowa na miejsce paru dawnych. Odbudowane zostały kamienice przy ul. Piwnej 2 i 3 (1959 r.), Świętojańskiej 1, 4, 6 (1959 r.), Żydowskiej 2/4 (1961 r.), Wąskim Dunaju 13 (1962 r. stan surowy) oraz przejście i brama między Zamkiem Królewskim a budynkiem Kanonia 8 (1962 r. — bez tynków). Położono tynki na elewacjach kamienicy przy ul. Jezuickiej 4 (1962 r.). Poważniejsze przeróbki wewnątrz przeprowadzono w kamienicy — pałacyku Przeździeckich (XVIII w.) przy ul. Kościelnej 12 (adaptacja na siedzibę ambasady USA w 1960 r.). W gotyckich piwnicach kamienicy „Klucznikowskiej”, Rynek St. Miasta 21, użytkowanych przez restaurację „Krokodyl”, rozpoczęto w 1962 r. remont i przeróbkę wewnątrz. Dokonuje się oczyszczenia muru i częściowej wymiany cegieł zniszczonych przez wilgoć.

W konkursie SARP na otoczenie Starego i Nowego Miasta, rozstrzygniętym w 1955 r. i stanowiącym podstawę realizacji zabudowy nadbrzeża na odcinku od mostu Śląsko-Dąbrowskiego do Cytadeli, przeznaczono na zieleń tereny od ul. Brzozowej do Wisły. Tak więc ulice Bugaj, Rybaki, Bolesć, Mostowa w końcowym odcinku — nie odzyskały zabudowy i właściwie przestały istnieć. W ten sposób sylweta Starówki od strony Wisły została zubożona. Charakterystyczne spiętrzenie budynków na stoku skarpy jest jedynie zaznaczone różnicą poziomów pierzei ul. Brzozowej.

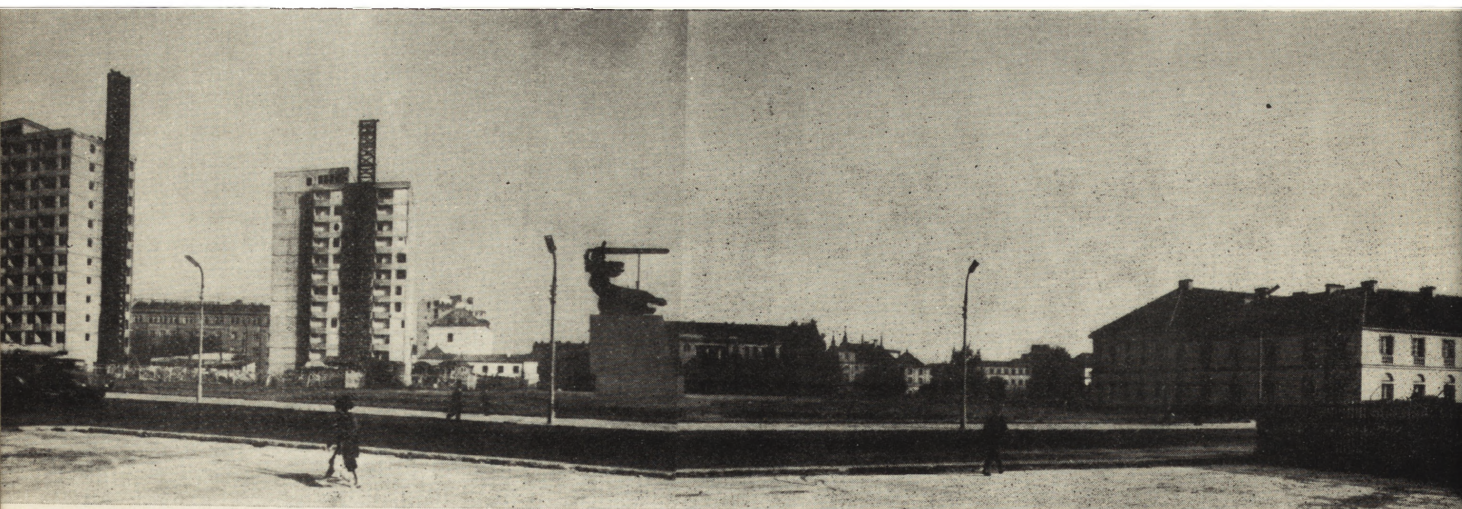
Wspomniany konkurs SARP dał początek nowemu etapowi prac projektowych odbudowy Zamku Królewskiego, pod kierunkiem Jana Bogusławskiego. Poza pracami projektowymi, w 1959 r. rozpoczęto zabezpieczanie piwnic w skrzydle zamkowym od strony Wisły. W trakcie robót usuwano późniejsze przeróbki, odsłaniając wątek gotycki na ścianach. Sklepienia wykonano na nowo.

Od 1961 r. inwestorem prac na Zamku Królewskim jest Wydział Komunikacji Prezydium Stołecznej Rady Narodowej (Zarząd Dróg i Mostów) na miejsce Zarządu Inwestycji Obiektów Zabytkowych Ministerstwa Kultury i Sztuki. Odbudowa Zamku, mimo Uchwały Rządu z 1949 r. została wyłączona w 1962 r. z najbliższego planu pięcioletniego. Z tego względu prace przy zamku ograniczyły się do robót porządkowych i zabezpieczających. Prowadzono dalsze zabezpieczenie piwnic, w latach 1961—62 wykonano remont Biblioteki Królewskiej. W 1962 r. rozpoczęto oczyszczanie rzeźb w piwnicy przy północnym skrzydle pałacu pod Blachą — tzw. „łóż masońskiej”. Znajdujące się w niej rzeźby stanowią przypadkowe zgromadzenie obiektów o różnym przeznaczeniu i poziomie artystycznym.

W 1962 r. zakończono roboty murarskie i ziemne przy murach obronnych Starego Miasta (XIV—XV w.) na odcinku: Brzozowa—Podwale—pl. Zamkowy. Zachowane partie muru zostały zabezpieczone oraz uzupełnione w stopniu niezbędnym ze względów plastycznych lub konstrukcyjnych. Zrekonstruowane fragmenty oddzielono od autentycznego muru wypukłą czarną linią. W fosie, zaznaczonej lekkim obniżeniem terenu, wprowadzono zieleń, a międzymurze zostało opracowane jako ciąg spacerowy. Przy robotach ziemnych dokonano licznych odkryć, m. in. kilku baszt półokrągłych przy murze zewnętrznym. Nowe elementy, jak balustrady, kraty, schody — wykonano z nowoczesnych materiałów i utrzymano w spokojnej, surowej formie, aby podkreślić ich „niezaangażowanie stylowe” (autor ZAP PW J. Widawski).

1. Pl. Teatralny i ul. Bielańska, w głębi — nadbudowany Teatr Wielki, 1963 r. (fot. J. Kicman, archiwum tyg. „Stolica”)

2. Pl. Teatralny, widok w stronę trasy W—Z. Z prawej — pałac Blanka, w głębi pałac Paca, gmach hipoteki i biblioteka Załuskich. Na placu ustawiona makieta pomnika Bohaterów Warszawy, 1963 r (fot. Z. Siemaszko, archiwum tyg. „Stolica”)

3. Panorama Starego Miasta od strony Wisły, 1961 r.

(fot. J. Bułhak)

Sprawa zakończenia murów przy pl. Zamkowym pozostała jeszcze nie rozstrzygnięta.

Z murami obronnymi ścisły związek ma odkryty w 1957 r. spod warstw późniejszych przeróbek bliżej nieokreślony budynek gotycki. Usytuowany jest on w bezpośrednim sąsiedztwie furty Gnojeńskiej (nieistniejącej), na międzymurzu, nad którym przeskakuje sklepieniem przejściem. Badania, podjęte przez UK i Komisję Badań Dawnej Warszawy, określiły jego powstanie na przełomie XV i XVI wieku. Prawdopodobnie stanowił on część zabudowań obronnych (zbrojownia?) przy furcie. Zachowana partia elewacji od ul. Celnej z łukiem przejścia przez międzymurze i fryzem arkadowym została odsłonięta. Na podstawie zachowanych śladów odtworzono sklepienie przejścia. Fragmenty gotyckie włączone zostały umiejętnie do nowo projektowanego budynku mieszkalnego (autor J. Pawłowski). XVIII-wieczna elewacja od ul. Brzozowej zachowała się w całości.

Na terenie Nowego Miasta przy ul. Przyrynek rozpoczęto w 1959 r. budowę osiedla mieszkaniowego na skarpie (domki jednorodzinne) o nowoczesnej architekturze (autor M. Kuźma). Po drugiej stronie kościoła NMPanny — między ul. Mostową a Kościelną od 1962 r. prowadzone są prace przy budowie Ośrodka Towarzystwa Ognisk Dziecięcych. Nowoczesna architektura wznoszonych budynków Ośrodka, jak i domków osiedla mieszkaniowego na Przyryнку niewątpliwie odegra dużą rolę w panoramie Starówki od strony Wisły. Pełna realizacja tych projektów pozwoli na ocenę ich znaczenia na tak eksponowanym miejscu. Towarzystwo Ognisk Dziecięcych włączyło do swego zespołu Prochownię przy ul. Rybaki (dawna wieża na przyczółku mostowym z XVI w. oraz połączony z nią budynek dawnego więzienia z II poł. XVIII w.). W 1962 r. przystąpiono do odbudowy łącznika między dwoma budynkami.

Budownictwo mieszkaniowe

W latach 1958—60 odbudowana została kamienica przy ulicy Chłodnej 27 (k. XVIII w.) i budynek d. konwentu Pijarów, róg ul. Długiej i Miodowej, z elewacją stanowiącą odpowiednik budynku po drugiej stronie kościoła Garnizonowego.

Domy przy ul. Długiej 32—36 (początek robót w 1959 r.) powstały na miejscu XVIII-wiecznej zabudowy, skreślonej z rejestru zabytków ze względu na zły stan

4. Ul. Brzozowa po odbudowie, 1962 r. (fot. L. Jabrzemski)

5. Kanonie po odbudowie, 1962 r. (fot. L. Jabrzemski)

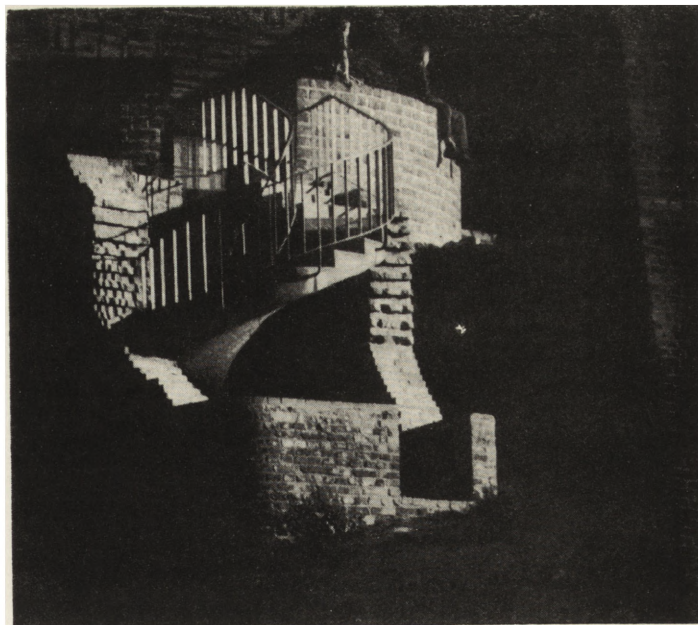

6. Pl. Zamkowy, kamienice nr 9—17 po odbudowie, 1962 r.

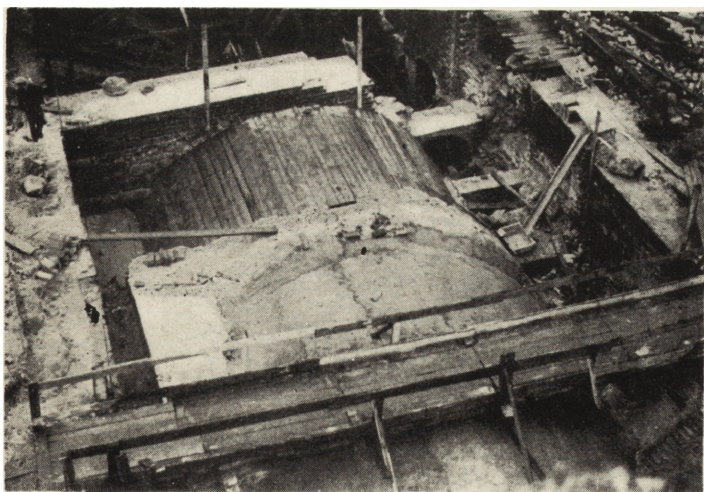
(fot. L. Jabrzemski)

7. Kamienne Schodki po odbudowie, 1963 r. (fot. Z. Siemaszko, archiwum tyg. „Stolica”)

9. Mury obronne, schody w baszcie Marszałkowskiej, 1961 r. (fot. E. Hartwig, archiwum tyg. „Stolica”)

8. Zamek Królewski, wykonywanie nowych sklepień nad piwnicami skrzydła gotyckiego, 1960 r. (fot. H. Jurko, archiwum tyg. „Stolica”)

10. Ul. Brzozowa róg Celnej, budynek przy furcie Gnojnej, 1963 r. (fot. W. Krzyżanowska)

techniczny. Obecne budynki skalą i zastosowaniem dachów ceramicznych nawiązują do architektury zabytkowej.

Od 1958 r. pojawiły się próby wprowadzenia architektury nowoczesnej do uzupełnień zabudowy zabytkowej. W 1958 r. przystąpiono do zabudowy zachodniego narożnika ul. Miodowej i Długiej o nowoczesnej architekturze. Mimo zastrzeżeń Konserwatora co do słuszności opracowania parteru narożnika jako ślepej ściany — projekt w niezmienionej formie został zrealizowany w 1961 r. Kamienice przy ul. Długiej 8/12 (autor Kleinert) i Bielańskiej 9 (autor J. Czyż), powstałe w 1959 r., próbują nawiązać skalą do otoczenia i stworzyć jednolity gabaryt z ulicą. Jednak nie można uznać tych prób za udane, tym bardziej, że brak opracowania bezpośredniego styku z sąsiednimi budynkami obniżył efekt całości.

Wykonano elewacje budynku przy ul. Długiej 25 i 27 (1960 r.), przeprowadzono remont elewacji przy pl. Grzybowskiem 10 (1960 r.) i ul. Bednarskiej 23 (1961 r.).

Biblioteka Załuskich (przebudowana w poł. XVIII w. z XVII-wiecznego pałacu Daniłowiczów) została odbudowana w latach 1959—62 na siedzibę ZAiKSu (PKZ — Chołociński, Nowakowski). Obecna forma korpusu głównego jest kompromisem między XVIII-wiecznym kształtem budynku a zmianami, wynikłymi z przerw w XIX i XX wieku. Przywrócono skrzydła, tworzące prostokątny dziedziniec z charakterystycznymi „wieżyczkami” na narożach. Popiersia królów i figurę MBoskiej z fasady po konserwacji w pracowni rzeźby PKZ, umieszczono na dawnym miejscu. Ilość popiersi królewskich została zwiększona na życzenie użytkownika o cztery portrety pominiętych uprzednio władców.

Podjętą w 1959 r. odbudowę d. Komory Celnej (Archiwum Metryk Koronnych) przy ul. Długiej 24 (przypisywany projekt S. Zawadzkiemu, ok. 1792 r.) — zakończono w 1962 r. przy budynku od ul. Długiej i sąsiednim, nie zabytkowym, ale włączonym do zespołu i przy wschodniej oficynie pałacu Radziwiłłowej (Długa 26). Obiekty te przeznaczono na mieszkania i pracownie IS PAN. Trwają prace przy drugim budynku Komory, od strony ogrodu Krasińskich i przy łączniku. Elewacje budynków Komory i łącznika oparto na przekazach ikonograficznych, pozwalających na dokładne odtworzenie ich wyglądu w końcu XVIII w. Sąsiedni budynek potraktowano jako uzupełnienie zabudowy ulicy, swobodnie nawiązujące do otoczenia (autor Z. Krawczyński).

W Arsenale (1638—43, Arciszewski, Grodzicki, przebudowy XVIII—XIX w., Jauch, Deybel, Zug) w latach 1958—60 przeprowadzono prace adaptacyjne na Państwowe Muzeum Archeologiczne. Ze względów użytkowych zamurowano XVII-wieczne podcienia na dziedzińcu, co niewątpliwie zubożyło architekturę gmachu (autor B. Zborowski).

Hotel Europejski (H. Marconi, ok. 1855 r.) przeszedł w latach 1958—1962 gruntowną przebudowę wnętrza (bez uzgodnienia z Konserwatorem) w związku z przeznaczeniem na hotel kategorii „S”.

W latach 1958—61 odbudowano dwa skrzydła gmachu Res Sacra Miser (XVII w., liczne przebudowy XVII—XIX w.), Krakowskie Przedmieście 64. Odbudowana została elewacja Coraziego od Krakowskiego Przedmieścia, na której, zgodnie z przekazami, umieszczono rzeźbę pelikana z piaskowca, oraz elewacja od ul. Bednarskiej. Jednak elewacja ta, jak i część elewacji od Krak. Przedmieścia (poza fasadą Coraziego) zostały przeprojektowane, w wyniku czego zatracono pilastry, nieregularne rozmieszczenie okien i krzywiznę szczytu od ul. Bednarskiej (autor J. Brandner).

Od 1960 r. trwają prace przy odbudowie gmachu d. Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (H. Marconi, poł. XIX w.) przy ul. Kredytowej 1 na Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej. Przywrócone zostaną dawne elewacje budynku, natomiast wnętrza dostosowano do potrzeb nowego użytkownika (autor Sosnowski).

Ambasada Belgijska przejęła w 1962 r. odbudowany d. pałac Mniszchów (Resursa Kupiecka), pochodzący z XVII w., przebudowany w XVIII i XIX w. Elewacje są na ogół zgodne z przekazami, natomiast wnętrza uległy zmianie (autor M. Kuzma).

Prowadzono przez cały czas prace przy odbudowie Teatru Wielkiego (Corazzi 1825—32). Nadmierna nadbudowa gmachu zmieniła proporcje bryły. Jednak względy użytkowe okazały się silniejsze od konserwatorskich. Prace we wnętrzu

Budownictwo użyteczności publicznej

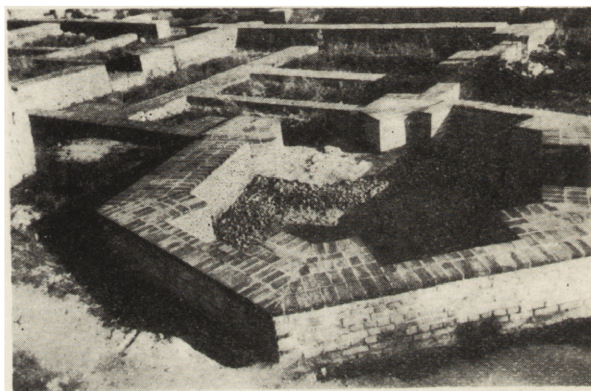
11. Ul. Długa 8/12, próba wprowadzenia nowoczesnej architektury do zabytkowej zabudowy ulicy. Widoczne niefortunne rozwiązanie styku z budynkiem sąsiednim, 1964 r. (fot. B. Kaczyńska)

13. Ul. Senatorska 40, ambasada belgijska, dawna Resursa Kupiecka po odbudowie, 1964 r. (fot. J. Bułhak)

12. Biblioteka Załuskich po odbudowie, 1963 r. (fot. L. Jabrzemski)

14. Ujazdów, zamek książąt mazowieckich, narożnik płd.-zach., 1963 r. (fot. A. Gruszecki)

teatru realizowane są bez uzgodnienia z Konserwatorem. W 1961 r. oddano do użytku skrzydło wschodnie, w 1962 r. rozpoczęto budowę wentylatorni teatralnej we wnętrzu wzgórza pod wodozbiorem w Ogrodzie Saskim.

Koszary Artylerii Konnej Koronnej (S. Zawadzki, 1788—1792 r.), przy ul. Dzikiej 15, otrzymały w 1961 r. użytkownika — Bibliotekę Lekarską i przystąpiono do sporządzenia projektu odbudowy. Jednak w 1963 r., wbrew stanowisku Konserwatora, postanowiona została rozbiórka tego cennego zabytku.

Rogátka Grochowska (J. Kubicki, 1823 r.) przy ul. Zamoyskiego była pierwszym w Warszawie budynkiem przesuniętym na inne miejsce. Pracę tę wykonał „Mostostal” w związku z koniecznością poszerzenia ul. Grochowskiej. Taki sposób rozwiązania kolizji między usytuowaniem obiektu zabytkowego a potrzebami rozwijającego się miasta zastosowano po raz pierwszy w Polsce.

W 1962 r. przekazano Muzeum Polskiego Ruchu Rewolucyjnego X Pawilon w Cytadeli po zakończeniu prac adaptacyjnych. Poza robotami budowlanymi odtworzono wyposażenie cel więziennych z XIX wieku. Przeprowadzenie Trasy Starzyńskiego w 1960 r. w pobliżu Cytadeli i fortu Traugutta spowodowało zmianę profilu wału ziemnego części północnej fortu.

Dokonano remontu elewacji następujących obiektów:

Resursa Obywatelska (obecnie FWP), Krak. Przedmieście 64 (1957 r.) pawilony i brama Uniwersytetu Warszawskiego, Krak. Przedmieście 26/28 (1957—61), tzw. Poczta Saska, Krak. Przedmieście 25 (1958 r.), Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych, pl. Trzech Krzyży (1960 r.), pałac Komisji Przychodów i Skarbu (obecnie ratusz), pl. Dzierżyńskiego (1960—61 r.), łącznie z przekuciem rzeźb z attyk skrzydeł bocznych Dziekanka, Krak. Przedmieście 56 (1961 r.).

15. Pl. Krasieńskich, pałac Krasieńskich po odbudowie, 1961 r.

(fot. J. Bułhak)

Prace przy Zamku Warszawskim omówione zostały łącznie z zespołem staromiejskim.

Do najpoważniejszych robót w tym dziale należą prace przy pozostałościach Zamku Ujazdowskiego (XVII, XVIII, XIX w.), rozebranego w 1954 r. Ze względu na rangę tego zabytku — Konserwator postanowił wykonać prace badawcze i zabezpieczenie ocalałych fragmentów (pozostały piwnice i mury do wysokości około 40 cm). Wstępne prace, rozpoczęto w 1958 r., polegały na odgruzowaniu terenu. Prowadzono je równocześnie z badaniami wątku murów, co pozwoliło na dokładne określenie poszczególnych etapów budowy Zamku. W latach 1958—62 wykonano odgruzowanie terenu, zabezpieczenie i remont piwnic oraz w znacznym stopniu zaawansowano konserwację murów i ich zabezpieczenie od wpływów atmosferycznych (autor ZAP PW, A. Gruszecki). Celem tych robót jest uzyskanie czytelnego rzutu Zamku z autentycznych jego murów, wkomponowanego w zieleń. Istniejący kanał Piaseczyński, stanowiący ważny element XVIII-wiecznej kompozycji zespołu, zostanie połączony ponownie z terenem Zamku zrekonstruowaną osią widokową.

W tzw. Zamku Ostrogskich (druga poł. XVI w. przebudowany w XVII w. przez Tylmana z Gameren i w XVIII w. przez J. Fontanę) na Tamce w latach 1957/58 przeprowadzono równocześnie z pracami wykończeniowymi roboty przy odwodnieniu i izolacji przeciwwilgociowej.

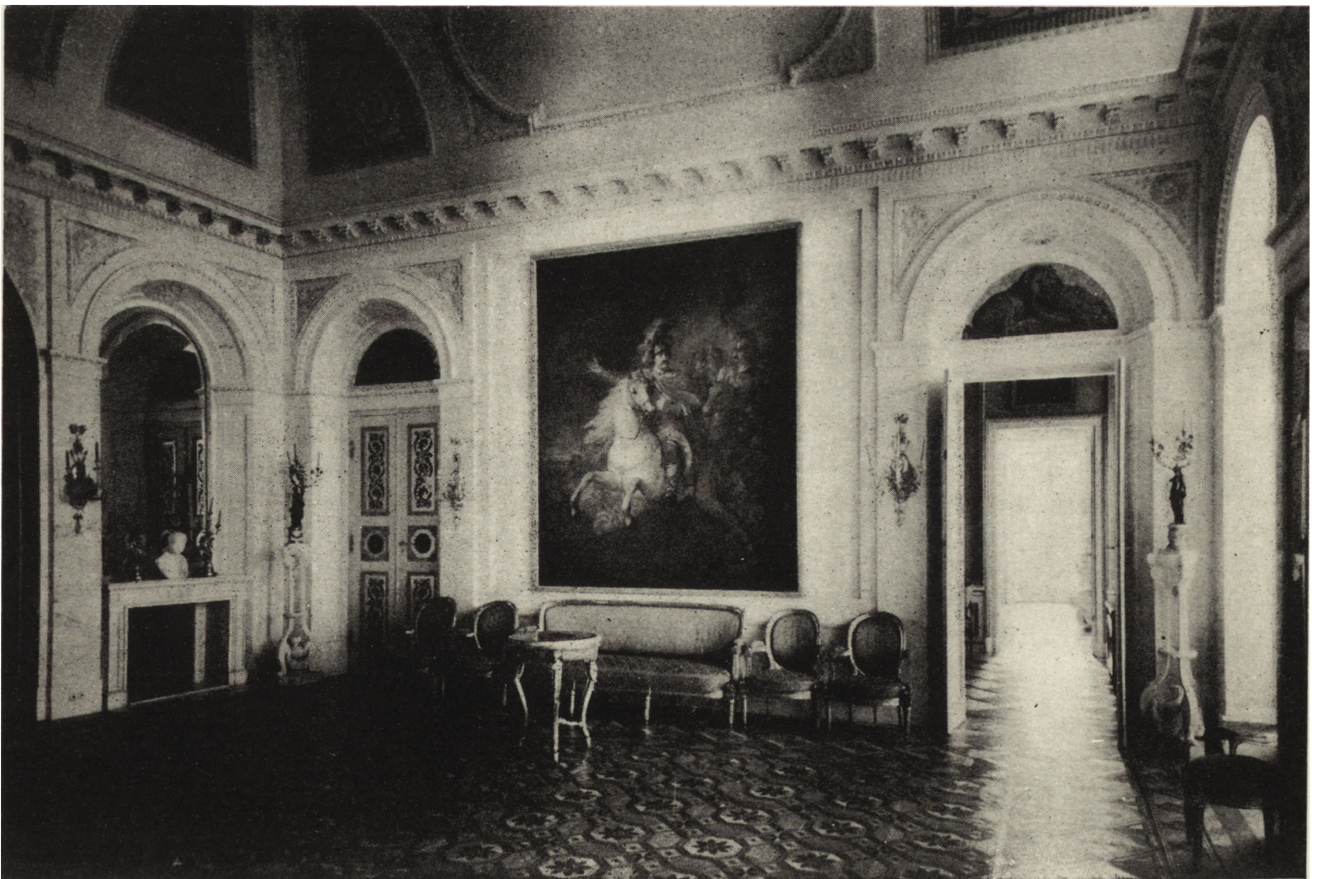
Pałac Krasieńskich (Rzeczypospolitej, XVII w. — Tylman z Gameren, Solari i inni, XVIII w. — Fontana, Merlini) po zakończeniu w 1961 r. robót kamieniarskich na elewacjach i wykończeniowych we wnętrzach został oddany do użytku. Oficynę pałacu, przebudowaną w XIX i XX w. (P. Aigner) rozebrano w 1959 r. Teren przed pałacem został uporządkowany, jednak położenie asfaltu nie dało dobrego efektu w zestawieniu z budynkiem zabytkowym.

Zamki i pałace

16. Łazienki, Pałac na Wodzie, rotunda po konserwacji, 1962 r. (fot. Z. Siemaszko, archiwum tyg. „Stolica”)

17. Łazienki, Pałac na Wodzie, sala Salomona. Brak złoczeń i malowideł w fasecie i na ścianie (prowizorycznie zawieszony obraz Bacciarellego z Zamku Królewskiego), 1962 r. (fot. Z Siemaszko, archiwum tyg. „Stolica”)

Przy pałacu Raczyńskich (druga połowa XVII w. — Tylman z Gameren, ok. 1740 r. — J. Fontana, 1852 r. — H. Marconi), Krakowskie Przedmieście 5 (obecnie ASP) zakończono w 1957 r. roboty elewacyjne (tynki, kamieniarka), a w 1958 r. uporządkowano i ogrodzono dziedziniec.

W 1957 r. zakończono odbudowę zachodniego skrzydła pałacu Blanka (ok. 1760 r. — S. Zug), ul. Senatorska 14. Prace przy elewacjach, ich dekoracji i przy wykańczaniu głównej klatki schodowej trwały do 1961 r.

Pałac Jakobsonów na Lesznie (obecnie Al. Gen. Świerczewskiego 105, ok. 1780 r. — S. Zug?), uratowany od rozbiórki w latach 1955—56, wymaga gruntownego remontu. W 1962 r. z polecenia władz miejskich dokonano usunięcia balkonu i kamiennych kroksztynów z fasady budynku. Działalność Konserwatora ograniczyła się do wykonania inwentaryzacji pomiarowej tego jedyne w Warszawie całkowicie autentycznego przykładu miejskiej architektury okresu Oświecenia. Na podkreślenie zasługuje przy tym fakt zachowania pierwotnego wystroju wnętrza (nawet tapet).

W latach 1960—61 wykonano remont elewacji od dziedzińca pałacu Uruskich (A. Gołński, ok. 1844 r.) i Potockich (k. XVIII w. — J. Kamsetzer, 1852 r. — H. Marconi), Krakowskie Przedmieście 30—32. Poza tym w pałacu Potockich przeprowadzono konserwację malowideł w d. łazience na I piętrze (zabezpieczenie i oczyszczenie z sadzy) oraz w pokojach parteru (zabezpieczenie).

Wykonano elewacje pałacu Młodziejowskich (pocz. XIX w.), i Szaniawskich (XVIII w.), ul. Miodowa 8, 10 w latach 1957—58 i remont elewacji pałacu Radziwiłłów (I poł. XVIII w., przebudowany w XIX w.) przy Trasie W—Z w 1959 r.

Przeprowadzono w 1957 r. adaptację tzw. biblioteki pałacu Działyńskich (k. XVIII—XIX w.) na Lesznie (obecnie Al. Gen. Świerczewskiego 72) — na szkołę.

W łączniku między pałacem Błękitnym (I poł. XVIII w., Lessel — 1815 r.) a budynkiem biblioteki Zamoyskich (poł. XIX w.) wybite zostało przejście w 1958 r.

W pałacu Belwederskim (poł. XVII w., Kubicki — 1823 r.) przeprowadzono w 1957 r. prace konserwatorskie przy malowidłach w sali Pompejańskiej, a w 1961 r. — w trzech pomieszczeniach I piętra. W 1960 r. wykonano remont elewacji. Od 1957 r. trwają prace porządkowe w parku, połączone z konserwacją rzeźb parkowych, zakończoną w 1959 r. W tym samym roku wykonano remont drewnianego pawilonu parkowego (świątynia Diany, 1823 r.) i wymieniono kilka drewnianych mostków na żelbetowe.

Prace w Łazienkach obejmowały Pałac na Wodzie, park i kilka budynków na jego terenie. W Pałacu na Wodzie przekazano w 1962 r. Muzeum Narodowemu pięć sal parterowych (balową, rotundę, Bachusa, przedsionek, łazienkę). W pozostałych salach prowadzono roboty wykończeniowe, hamowane brakiem złota. Równocześnie wykonywano fragmenty wyposażenia (świeczniki, kinkiety, podstawy itp.). W 1958 r. rozpoczęto prace w pokojach I piętra, będące obecnie w fazie robót wykończeniowych.

W Białym Domku (Merlini 1774—76 r.) podjęto w 1958 r. prace remontowe i izolacyjne. Glinobitna konstrukcja budynku wymagała konserwacji i częściowej wymiany drewnianych elementów. Malowidła z wnętrza I piętra poddano oczyszczeniu, a następnie zdjęto je wraz z tynkiem, aby umożliwić przeprowadzenie robót przy ścianach budynku. Płaskorzeźbione tonda z klatki schodowej poddano konserwacji. W 1957 r. zakończono konserwację polichromii w Teatrze w Starej Pomarańczarni (Merlini 1786—88 r.). W 1958 r. odbyło się pierwsze przedstawienie, rozpoczynające cykl występów, będących atrakcją kulturalną stolicy. W Amfiteatrze (Kamsetzer ok. 1790 r.) rozpoczęto w 1962 r. prace przygotowawcze do generalnego remontu widowni. W 1959 r. wykonano remont elewacji i przeróbkę wnętrza Nowej Kordegardy (około 1830 r.). Malowidła w pokojach parterowych pałacu Myślewickiego (Merlini, 1775—77 r.) poddano konserwacji w 1959 r. W parku od 1957 r. prowadzone są prace porządkowe. W 1959 r. wykonano remont wszystkich rzeźb parkowych. Nadzór nad parkiem mimo pewnej poprawy jest nadal niewystarczający i nie zapewnia dostatecznej ochrony rzeźb przed dewastacją. W latach 1957—60 poszerzony został most w Agrykoli (Merlini, około 1785 r.) z pomnikiem Jana III. Most poszerzono od strony północnej, aby nie zmieniać jego odległości od Pałacu na Wodzie, równocześnie przeprowadzono remont konstrukcji mostu.

Zespoły pałacowo-ogrodowe

W Wilanowie roboty przy korpusie głównym pałacu i skrzydle południowym, prowadzone od 1955 r., obejmowały w omawianym okresie prace budowlano-montażowe, instalacyjne, wykończeniowe, konserwację rzeźb, płaskorzeźb i malowideł na elewacjach i we wnętrzach, konserwację tkanin obiciowych i wyposażenia (meble, obrazy, grafika wschodnia itp.). W 1962 r. nastąpiło otwarcie oddziału Muzeum Narodowego w 27 salach skrzydła południowego i parteru korpusu głównego.

Poza pałacem roboty remontowe przeprowadzono w następujących budynkach, wchodzących w skład zespołu wilanowskiego: kuchni (S. Zug, 1776 r.) — roboty zabezpieczające rozpoczęte w 1962 r., oranżerii (Aigner, pocz. XIX w.) — remont i adaptacja na galerię rzeźby w latach 1959/61, stajni (Lanci, 1848/50 r.) — remont i adaptacja na magazyn muzealny zakończone w 1959 r., „Markoniówki” (XVII—XVIII, XIX w.) — remont i częściowa adaptacja na mieszkania, rozpoczęta w 1960 r., kordegardy (S. Zug, 1776 r.) — początek robót w 1962., pompowni (1856 r.) — zakończenie remontu w 1959 r. W 1960 r. podjęto prace porządkowe w parku i wykonano remont pomnika bitwy pod Raszynem (pocz. XIX w.). W latach 1957—60 przeprowadzono konserwację mauzoleum Potockich (Aigner, H. Marconi, J. Tatarkiewicz — I poł. XIX w.). Wykonane zostały roboty budowlane przy sklepieniach podziemi i kamienniarские (uzupełnienie elementów architektonicznych i rzeźbiarskich). Dawne budynki gospodarcze — holendernia (XVIII—XIX w.) i spichrz (XVIII w.), obecnie własność PGR Wilanów, zostały wyremontowane z adaptacją wewnątrz i pewnymi zmianami elewacji (spichrz) w 1961 r. Na terenie tzw. przedpoła pałacowego przeprowadzono w latach 1961—62 roboty porządkowe, kładąc chodniki i wytyczając nowe dojazdy i parkingi. Budynek karczmy (XVII—XIX w.), obecnie restauracji „Pod Dębem” poddano remontowi w latach 1959—61, a w budynku dawnej szkoły (Lanci, 1846—48 r.), obecnie ośrodek zdrowia, rozpoczęto w 1962 r. generalny remont.

Szczegółowy opis robót w Wilanowie znajduje się w zeszycie 3. 1962 r. „Ochrona Zabytków”.

Przy pałacu Szustra, (Mokotów), ul. Puławska 59, w latach 1958—60 wykonano prace porządkowe terenów ogrodowych. Dolną część ogrodu utrzymano w swo-

18. Łazienki, park, rzeźba przedstawiająca satyra. Widoczne uzupełnienia odróżniające się walorem 1959 r. (fot. PKZ)

19. Piwna, kościół św. Marcina, wnętrze, 1964 r. (fot. PKZ)

bodnym układzie, nawiązującym do parku krajobrazowego. Na terenie od ulicy Puławskiej przeprowadzona została szeroka aleja na osi elewacji pałacu, co zmieniło charakter całego założenia, któremu nadano w ten sposób bez uzasadnienia cechy monumentalne (autor H. Scholz). W 1962 r. przystąpiono do odbudowy pałacu i tzw. domku margrabiego (autor J. Brabander). Początkowy projekt przywracający pałacowi pierwotną formę nadaną ok. 1772 r. przez Schroegera — został zmieniony na rzecz zachowania istniejących elewacji z lat dwudziestych XIX w., przypisywanych H. Marconiemu. Zmianę tę spowodowało przekonanie, że zastąpienie autentycznych elewacji, chociaż późniejszych i o mniejszej wartości artystycznej — rekonstrukcją, opartą nawet na dokładnych przekazach, nie byłoby słuszne ze względów konserwatorskich. W 1960 r. zakończono roboty budowlane przy domku mauretańskim (pawilon ogrodowy z XVIII—XIX w.) przy czym przebito przejście w jego przyziemiu, aby poszerzyć chodnik ul. Puławskiej.

W pałacu Brühla w Młocinach (poł. XVIII w. — Schuch?) wykonano w latach 1959—60 wzmocnienie stropów i remont dachu. Na żądanie użytkownika (Muzeum Kultur Ludowych) ogrodzono najbliższy teren przy pałacu, co wywarło niekorzystny wpływ na całość kompozycji pałacowo-parkowej, zwłaszcza od strony Wisły.

W Królikarni rozpoczęto w 1962 r. gruntowny remont budynków gospodarczych (XVIII—XIX w.).

W 1961 r. wykonano prace porządkowe w parku „na Książęcym”, zamurując przy tym wejście do grotty i podziemi, pozostałych z urzędzenia parku podkomorzego Poniatowskiego (II poł. XVIII w.).

Drewniany dwór w Wyczółkach z XVIII/XIX w. wymagał przeprowadzenia gruntownego remontu z powodu zagrzybienia i zawilgocenia. Prace, rozpoczęte w 1958 r., polegają na założeniu izolacji przeciwwilgociowej i montażu wewnątrz budynku nowej konstrukcji drewnianej, do której przymocowuje się istniejące ściany i stropy.

Zabudowania gospodarcze w Tarchominie (pocz. XIX w.) o konstrukcji glinobitej poddano generalnemu remontowi w 1958 r.

Przy katedrze św. Jana (XIV—XVII, XIX, XX w.) zakończono budowę kaplicy Prymasów Polski, utrzymaną w nowoczesnej architekturze (autor J. Zachwatowicz). We wnętrzu katedry w latach 1957—59 dokonano remontu kaplicy Konfraternii Literackiej, a w latach 1959—61 — Baryczków i Ubiczowania. Równocześnie poddano konserwacji krucyfiks Baryczkowski (poł. XV w.) i płaskorzeźbę Ubiczowania z ołtarza kaplicy pod tymże wezwaniem (XVII w.). Do katedry przeniesiony został obraz MBoskiej z kościoła św. Andrzeja (kanoniczek), według legendy pochodzący z ołtarza połowego Jana III. W latach 1957—58 wykonano ambonę i założono kratę w kruchcie.

W kościele Niepokalanego Poczęcia NMPanny na Bielanych (XVII—XVIII w.) wykonano w 1962 r. remont wnętrza (sztukaterie).

Eremy Kamedułów (poł. XVII w.), obecnie własność Akademii Teologii Katolickiej, użytkowane przeważnie na mieszkania, poddano częściowemu remontowi w latach 1957—62. Równocześnie wykonano remont murków ogrodowych, stanowiących ważny element kompozycji zespołu klasztornego. Aby zapobiec samowolnej zabudowie ogródków budynkami gospodarczymi, wykonano typowe, prowizoryczne pomieszczenia.

Przy kościele św. Karola Boromeusza na Chłodnej (H. Marconi, 1841—49.) wykonano absydę w 1957 r. Roboty elewacyjne i zabezpieczenie rzeźb na elewacjach zakończono w 1959 r. W latach 1960—62 prowadzone były prace we wnętrzu kościoła i przy jego wyposażeniu.

Kościół św. Bonifacego na Czerniakowie (Tylman z Gameren, k. XVII w.) otrzymał w l. 1958—60 nowe tynki na elewacjach. W trakcie robót odsłonięto licówkę kamienną na cokole. Rzeźby z tympanonu, wykonane w narzucie, silnie zniszczone — zostały wzmocnione i uzupełnione na podstawie zachowanych fragmentów i przekazów ikonograficznych. W 1962 r. zakończono remont ogrodzenia i bramy cmentarza kościelnego, której przywrócono detale architektoniczne, zatarte przez kilkakrotne, niewłaściwie wykonane roboty tynkarskie.

Odbudowa kościoła Garnizonowego (popijarskiego), ul. Długa 15 (Tylman z Gameren — XVII w., J. Fontana — XVIII w., Gołoński, Corazzi — 1835 r.), została zakończona w 1960 r. (autor Suzin). Prace przy wystroju wnętrza nie były konsul-

Budownictwo sakralne

towane z Konserwatorem i wprowadziły elementy obce architektury wnętrza (pilastry licowane marmurem, blaszane cokoly, witraże itp.). Wyposażenie kościoła pochodzi z Dolnego Śląska i zawiera kilka pozycji o wysokim poziomie artystycznym.

Rozbudowa kościoła Panny Marii na Marymoncie przy ul. Gdańskiej w latach 1958—60 spowodowała dalsze zatarcie bryły dawnego pałacyku Marii Kazimierzy Sobieskiej, którym był pierwotnie ten budynek, przerobiony na kościół w I poł. XIX w.

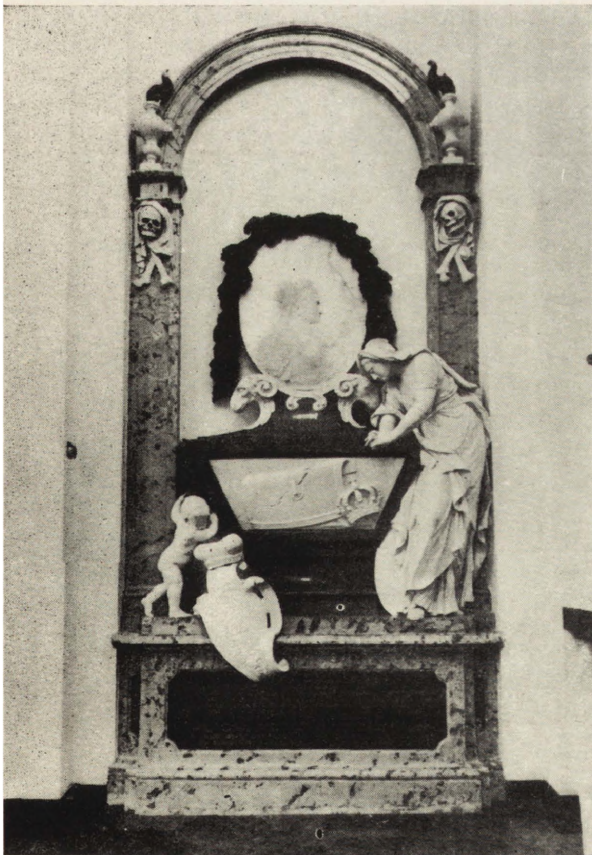
Kościół św. Jacka (dominikanów) z XVII w., ul. Freta, otrzymał w 1957 r. tynki zewnętrzne i hełm na wieży. Trwają prace przy wyposażeniu kościoła (autor H. Kosmólska) i odbudowie klasztoru. Sprowadzone z Lublina obrazy, pochodzące z XVII w., związane tematycznie z zakonem Dominikanów, umieszczone zostały w nawach bocznych.

W 1958 r. zakończono roboty przy elewacjach mauzoleum Kotowskich. Wykonano licówkę z piaskowca, latarnię i hełm. Natomiast niszczyje nadal bogaty wystrój wnętrza. Stan taki zagraża zniszczeniem pięknego wnętrza projektu Tylmana z Gameraen z osiemdziesiątych lat XVII w.

W kościele paulinów (św. Ducha) przy ul. Nowomiejskiej (Piola, Belotti, pocz. XVIII w.) uzupełniano od 1957 r. wyposażenie wnętrza. W kaplicy MB Częstochowskiej z 1746 r. wykonano w 1961 r. sztukaterie i malowidła na plafonie.

W 1957 r. zakończono odbudowę kościoła św. Benona (XVII—XVIII w.) przy ul. Piesznej na Nowym Mieście. Obecna forma kościoła, użytkowanego od pocz. XIX w. jako fabryka wyrobów żelaznych i wielokrotnie przebudowywanego, powstała w oparciu o przekazy ikonograficzne. Wnętrze jest dowolną kompozycją, utrzymaną w tradycyjnym stylu wnętrz kościelnych z pocz. XX w. (autor Iwańczyk).

Prace wykończeniowe przy kościele św. Marcina na Piwnej (XV—XVIII w.), prowadzone w latach 1961—62, objęły wykonanie tynków na elewacjach oraz wy-

20. Rynek Nowego Miasta, kościół Sakramentek, nagrobek Katarzyny de Bouillon po konserwacji, 1964 r. (fot. PKZ)

21. Nowe Miasto, kościół NMPanny, wnętrze, 1964 r. (fot. PKZ)

stroju i wyposażenia wnętrza. Dekoracja ścienna (płaskorzeźby, sgraffito) i wyposażenie zostały harmonijnie powiązane z zabytkową architekturą wnętrza, zachowując przy tym pełną niezależność stylową. Ważny element kompozycji stanowią piękne witraże abstrakcyjne. Opracowanie wnętrza kościoła św. Marcina jest pierwszą w Warszawie realizacją nowoczesnego wyposażenia kościelnego o jednolitej i zdecydowanej koncepcji plastycznej (autor S. Alma).

W kościele sakramentek na Rynku Nowego Miasta (Tylman z Gameren, 1687—89 r.) wykonane zostały w latach 1957—60 ołtarze boczne o nowoczesnej formie oraz przeprowadzono prace porządkowe w podziemiach, umieszczając w nich fragmenty rzeźb z pierwotnego wystroju kościoła. Przeprowadzona w latach 1960—61 bardzo staranna konserwacja nagrobka Katarzyny de Bouillon z 1746 r. przywróciła ten wysokiej klasy zabytek do stanu pierwotnego.

Kościół jezuitów na Świętojańskiej (pocz. XVII w.) otrzymał w latach 1957—59 wystrój wnętrza. Rozpoczętą w 1957 r. odbudowę wieży przerwano po dwóch latach.

We wnętrzu kościoła św. Franciszka (franciszkanów) na Zakroczymskiej (Ceroni, 1679—1732 r., Fontana, 1774 r., Boretti, 1788 r.) pomalowano tynki w 1962 r. Wprowadzenie kolorystycznego zróżnicowania ścian i detali architektonicznych nadało monumentalnemu wnętrzu kościoła cechy architektury prowincjonalnej.

W kościele Nawiedzenia NMPanny na Nowym Mieście (XV—XVI w., 13°, 18°), kontynuowano roboty budowlane i badania murów, co pozwoliło na określenie poszczególnych faz budowy kościoła w XV w. i późniejszych przebudowań. Odkryto i zabezpieczono fragmenty malowideł gotyckich we wnętrzu. W latach 1957—61 wykonano rekonstrukcję sklepień i zakończono prace przy wzmocnianiu filarów. Położono tynki we wnętrzu i obniżono poziom posadzki. W 1962 r. prowadzone były prace przy elewacji frontowej, portalu głównym i budowie chóru.

W latach 1959—62 odbudowany został budynek dawnej kaplicy prawosławnej przy ul. Podwale 5 (S. Zawadzki, I poł. XIX w.) — z przeznaczeniem na pomieszczenia biurowe (autor B. Zinserling).

Kościół M. B. Loretańskiej na Pradze (XVII—XIX w.) otrzymał od północy analogiczne obejście wewnętrzne jak ze stron pozostałych. Dobudowy, łącznie z remontem wnętrza, dokonano w latach 1958—62. Przy tym użytkownik dokonał usunięcia farby olejnej z kamiennych detali elewacji Domku Loretańskiego (znajdującego się wewnątrz kościoła), zdzierając jednak wierzchnią warstwę kamienia i uszkadzając profile. Likwidacji uległ drewniany ołtarz rokokowy z Domku Loretańskiego.

W 1957 r. rozpoczęto odbudowę kopuły kościoła św. Karola Boromeusza na Powązkach (Merlini, ? k. XVIII w. Dziekoński, II poł. XIX w.). W 1959 r. roboty zakończono łącznie z remontem elewacji.

W kościele św. Antoniego (poreformackim) na Senatorskiej (XVII—XVIII w.) zakończono odbudowę kaplicy osiemnastowiecznej oraz remont krużganków i ogrodzenia.

W latach 1960—62 przeprowadzono remont kościoła św. Marii Magdaleny w Wawrzyszewie (XVI w.). Zmieniono pokrycie prezbiterium z blachy na holenderkę, wykonano remont elewacji, wnętrza i ogrodzenia, założono co.

Równocześnie z remontem fasady kościoła św. Anny (bernardynów) na Krakowskim Przedmieściu, pochodzącej z 1788 r., (Aigner, Potocki), wykonano w 1962 r. konserwację figur czterech ewangelistów. Rzeźby, przypisywane Monaldiemu, były silnie zniszczone, do czego przyczyniła się nietrwałość materiału (narzut). Na uwagę zasługuje pomysłowe zastosowanie prawie niewidocznej siatki z tworzywa sztucznego jako ochrony rzeźb przed gołębiami. Znajdujące się na fasadzie tondo z obrazem św. Anny Samotrzeciej zastąpiono płaskorzeźbą orła, usuniętego po 1863 r. W kaplicy Loretańskiej (I poł. XIX w.) umieszczono w 1957 r. rozety ceramiczne na plafonie (autorzy Grześkiewiczowie). W 1962 r. zrekonstruowano trzy portale we wnętrzu kościoła oraz umieszczono witraż nad chórem, operujący jedynie kompozycją barwną. W małej kapliczce wykonano malowidła ścienne o nowoczesnej formie.

Do najciekawszych prac w Warszawie w omawianym okresie należało niewątpliwie przesunięcie kościoła Narodzenia NMPanny na Lesznie (1683—1732 r.), obecnie przy Al. Świerczewskiego, dokonane przez „Mostostal” w listopadzie 1962 r. (por. J. Z. Lenard, *Przesuwanie budynków zabytkowych w Warszawie*, „Ochrona Zabytków”, (1963, nr 2 s. 13). Przy dawnym zborze ewangelickim na Lesznie (s. Zug, ok. 1780 r.), obecnie użytkowanym przez Studencki Teatr Satyryczny, rozpoczęto w 1962 r. dobudowę dwóch pomieszczeń przy elewacjach bocznych.

22. Pl. Trzech Krzyży, figura
 św. Jana Nepomucena przed
 konserwacją, 1958 r. (fot.
 S. Kiliszek)

W kościołach: ewangelickim na pl. Małachowskiego (S. Zug, 1778—81) od 1957 r. i Wszystkich Świętych na pl. Grzybowskiem (H. Marconi 1861—95 r.) od 1960 r. prowadzone są prace przy wykończeniu i wyposażeniu wnętrza.

Dokonano remontu elewacji następujących obiektów: kościół św. Anny w Wilanowie, łącznie z remontem rzeźb na elewacjach w 1958 r., kościół św. Elżbiety w Powsinie w 1958 r., kościół św. Trójcy na Solcu w 1960 r., klasztor Karmelitów na Krakowskim Przedmieściu w 1962 r. Poza tym wykonano elewację kościoła św. Jana Bożego na Bonifraterskiej w 1958 r.

*Wykaz obiektów
 skreślonych z reje-
 stru zabytków w la-
 tach 1957—1962*

Bagno — przebieg ulicy łącznie z zabudową, m. in. z „Pociejowem” z poł. XIX w., Bednarska 3 — kamienica „na Kasztelańskim”, II poł. XVIII w., Bielańska 9 — kamienica, ok. poł. XIX w., Bonifraterska — skrzydło klasztoru Bonifratrów, J. Fontana — Solari — I poł. XVIII w., Chłodna 9 — kamienica, około poł. XIX w., Chłodna 10 — kamienica, około poł. XIX w., Cytadela — kościół św. Aleksandra, A. Gołowski, 1835 r., Długa 31 — dawny hotel Niemiecki, ok. 1820 r., Długa 8 — kamienica, II poł. XVIII w., Długa 10 — kamienica, II poł. XVIII w., Długa 34/36 — kamienica „na Rurach” XVIII w., Dzika 78 — rogatka Powązkowska, ok. I poł. XIX w., Elektoralna 1 — kamienica, ok. 1840 r., Elektoralna 3 — kamienica Brzozowskiego, pocz. XIX w., Franciszkańska 11 — kamienica, I poł. XIX w., pl. Małachowskiego — pałac Kronenberga, J. Hitzig, 1867—76, Marszałkowska 101 — dom Marconiego, H. Marconi, 1846 r., Podwale 40/42 — kamienice, ok. XVIII w., Powązkowska 2 — kamienica, ok. 1840 r., Rynek Nowego Miasta — pałac Kotowskich (w zespole klasztoru Sakramentek, Tylman z Gameraen 1687—90 r., pl. Zwycięstwa (Saski) —

pałac Saski, XVII w., Pöppelmann mł. ok. 1740 r.; 1850 — Idźkowski od 1837 r. — nie istniejący, pl. Zwycięstwa (Saski) — pałac Ossolińskich (Brühla), Tylman z Garmen 1694 r., Merlini XVIII w. — nie istniejący, Senatorska 16 — pałac Jabłonowski (ratusz), Merlini, 1785 r. — Lessel, 1817 r. i in., Solec 65 — dworek, XIX w., Świętojerska — ruiny kościoła św. Jerzego XV w., po uprzednim dokonaniu rozbioru, Wolska 129 — „Żółta Karczma”, I poł. XIX w., Zielna 49 — pałacyk, J. Heurich? druga połowa XIX w. Poza tym rozebrano następujące budynki zabytkowe: Brzozowa — spichrz, XVII w., Senatorska 22 — kamienica „na Gołubskim”, Corazzi, 1828 r., Chełmska 24 — pawilony pałacowe, k. XVIII w., przebudowane w XX w., Cytadela — fragmenty murów koszar Gwardii, XVIII, XIX w., pl. Grzybowski 16 — kamienica, Corazzi? I poł. XIX w., Mostowa — fragmenty ruin szpitala św. Łazarza (XVI—XVII w.).

Olbrzymia większość robót z zakresu zabytków ruchomych prowadzona była równocześnie z pracami budowlanymi. Przy czym prace te koncentrowały się w okresie 1957—62 głównie przy zespole łaźniakowskim i wilanowskim (zwłaszcza przy tym ostatnim) oraz przy wykańczaniu wnętrza pałacu Krasińskich i Ostrogskich. Dlatego też, dla większej jasności układu, prace te omówiono łącznie z robotami budowlanymi w dziale zabytków architektury. Z tego powodu w dziale niniejszym uwzględniono jedynie roboty przeprowadzone wyłącznie przy obiektach ruchomych.

Zabytki ruchome

Na bramie pałacu „pod 4 Wiatrami” na ul. Długiej ustawiono w 1960 r. uzupełnione i wyremontowane figury 4 wiatrów, pochodzące z XVIII w.

Rzeźba

W Natolinie przeprowadzono konserwację wazonów i gryfów (XVIII, XIX w.) na tarasie pałacowym.

W Ogródku Saskim umocowano odtłuszczoną głowę jednej z rzeźb („Chwała”) z I poł. XVIII w. i ustawiono figurę ponownie na cokole w 1962 r.

W 1958 r. przeprowadzono konserwację figury św. Jana Nepomucena na pl. Trzech Krzyży. Rzeźba ta z poł. XVIII w., prawdopodobnie dzieło J. J. Pler-scha, wyróżnia się szczególną wartością artystyczną. Prace polegały na drobnych uzupełnieniach figury i wzmocnieniu silnie splekanego cokołu.

W kościele Św. Krzyża na Krakowskim Przedmieściu zabezpieczono nagrobki z XVII i XVIII w.

W pałacu Paca na ul. Miodowej 15 przeprowadzono w 1959 r. konserwację polichromii w sali „Maurytańskiej” (I poł. XIX w.).

Malarstwo

W latach 1960—62 poddano konserwacji portrety z d. Zakładu im. Boduena (obecnie Dom Małego Dziecka). Obrazy, przedstawiające znane osobistości i dobroczyńców zakładu z XVIII w., tworzą zespół w ilości dwudziestu paru sztuk.

Poza tym wykonano konserwację kilkunastu obrazów z Muzeum Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, Muzeum Historycznego m. Warszawy i Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego.

W latach 1959—62 poddano konserwacji kilkanaście starodruków z Biblioteki Narodowej. Autografy Chopina ze zbiorów Towarzystwa im. Fr. Chopina, listy, partytury i rękopisy, będące własnością Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, ulotki, druki i plakaty z Muzeum Lenina i Muzeum Polskiego Ruchu Rewolucyjnego konserwowano w latach 1959—61.

Grafika

W latach 1960—61 zostały zakonserwowane następujące przedmioty zabytkowe: waza „etruska” z pocz. XIX w., meble (własność Biblioteki Narodowej), sztandary z Muzeum Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, proporzec Legionów i chorągiew Konfederacji Barskiej z Muzeum Wojska Polskiego.

Zdobnictwo

Barbara Kaczyńska